

ФЕНОМЕН ТОЛЕРАНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто сутність поняття "толерантність", теоретично обґрунтовано різні підходи до розуміння феномену "толерантність", "толерантна особистість" у контексті полікультурної освіти.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, толерантна особистість, полікультурна освіта.

В останні роки на загальноцивілізаційному рівні спостерігається зростання зацікавленості в толерантності, як засоби створення безпечного суспільства. Про це свідчить факт прийняття в 1995р. у Парижі державами-членами ЮНЕСКО Декларації принципів толерантності, де пріоритет у розвитку ідей толерантності було віддано системі освіти. Сьогодні вже не підлягає сумніву той факт, що толерантність має бути найважливішою складовою світогляду й життєдіяльності людини в умовах полікультурного середовища.

Ідеї толерантності пронизують праці філософів, письменників, соціологів, політологів, психологів та педагогів.

Праці філософів античності (Сократ, Аристотель) та середньовіччя (Августин, Хома Аквінський) стали основою та підґрунтям розвитку ідей толерантності, яка в добу Відродження та Новий час як філософська категорія розроблялася в працях та думках Е. Роттердамського, М. Лютера, Вольтера, Дж. Локка, Д. Дідро. Розвитку ідей толерантності значно сприяли праці В. Сухомлинського, К. Ушинського, Л. Толстого, Г. Сковороди та ін.

Проблема толерантності знайшла своє вираження в працях таких сучасних дослідників, як: Т. Білоус, О. Гриви, І. Палько, Ю. Годорцевої, Н. Якси, О. Дубасенюк, Я. Довгополової, О. Крюкової та ін.

Існуючі різноманітні підходи до проблеми толерантності дещо ускладнюють розуміння цього феномену.

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні та уточненні сутності поняття "толерантність", теоретичному обґрунтуванні різних підходів до розуміння феномену "толерантності", "толерантної особистості" в контексті полікультурної освіти.

Проблема толерантності знайшла своє відображення у філософській, історичній, психолого-педагогічній літературі. Поняття толерантності використовується і в політиці, і в культурі, освіті та навіть побуті.

Категорія "толерантність" у сучасному розумінні має широкий спектр тлумачень та інтерпретацій. У науковій літературі толерантність зазвичай розуміють як повагу та визнання рівності, відмову від домінування та насилля, визнання багатомірності та різноманіття людської культури, норм поведінки, відмову від зведення цього різноманіття до одноманітності та переваги якоїсь однієї думки. Така інтерпретація поняття толерантності, на думку О. Садохіна, передбачає визнання прав іншої людини, сприйняття її як рівної, претендуючої на розуміння та співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на основі згоди та поваги. Таким чином О. Садохін розглядає толерантність як почуття терпимості та шанобливого ставлення до культури та думок інших людей, які не співпадають із власними [9, с.313]. Разом з тим толерантність допускає вільний вияв думок та реальну поведінку в практичному житті представником іншої культури за умови одночасного доброзичливого ставлення до культури, поведінки та думок інших людей.

Толерантність у проєкті Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності науковцями (О. Сухомлинською, М. Боришевським, К. Чорною, І. Тараненко, С. Рябовим) визначається як терпляче ставлення до інших, чужих думок, вірувань, політичних уподобань і позицій та є обов'язковою умовою демократичного, правого, стабільного, суспільно-політичного устрою [5, с.20].

У сучасній філософській інтерпретації толерантність розуміється як терпимість до інших поглядів, звичок. Це дає змогу В. Новічкову, розглядати толерантність як духовне взаємопроникнення людей, що означає співпереживання труднощам і радощам життя Іншого, емоційну співчужість у його житті [6, с.86-87]. Толерантність як позиція, як властивість особистості означає свідому відмову людини від намагань шукати ворогів серед навколишніх людей.

Різні підходи до визначення поняття толерантності проаналізовані О. Гривою, Я. Довгополовою, О. Крюковою та ін. Так, О. Грива узагальнює, що переважно толерантність розглядається як повага і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм та вірувань. В основі толерантності, зазначає вчена, знаходиться позитивне значення власної унікальності та унікальності іншої особистості [2].

Я. Довгополова, ставлячи толерантність поряд із миролюбністю, самостійністю мислення, здатністю до вибору адекватних оцінок і вчинків, умінням вести діалог на засадах рівних прав та взаємоповаги, називає її багатоаспектним феноменом полікультурності і важливим аспектом спілкування. Приймаючи за основу розуміння толерантності як цінності полікультурного суспільства, як основного морального принципу солідарності людства, як практики і принципу дії у взаєминах між людьми, як позитивної особистісної характеристики, дослідниця оперує визначенням "толерантні відносини", тобто усвідомлені й активні зв'язки, що виникають між різними соціокультурними групами, а також усередині них протягом їхнього соціального, освітнього, культурного життя й діяльності та ґрунтуються на прийнятті іншої людини як цінності, її праві бути іншою, готовності зрозуміти феноменальний світ іншої людини і здатності зберегти свою індивідуальність [3].

У соціально-філософському значенні толерантність розглядається Н. Яксою як певна соціальна якість міжлюдських відносин, а також окремих індивідів чи груп, які характеризуються установкою на доброзичливе сприйняття "іншого", бажання не лише зрозуміти, але й, за можливістю прийняти традиції, культуру, переконання, вірування, інтереси, цінності і т. ін. цього "іншого" [10, с.146].

Декларація принципів толерантності пропонує тлумачити поняття толерантність як повагу, прийняття й розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження й способів прояву людської індивідуальності. Тобто, толерантність – це гармонія в різноманітті. Вияв толерантності у повазі до прав людини означає право дотримання кожним своїх переконань та визнання такого ж права за іншими, а аж ніяк не терпиме ставлення до соціальної несправедливості чи відмову від своїх переконань. Толерантність передбачає визнання того, що люди за своєю природою відрізняються зовнішнім виглядом, статусом, мовою, поведінкою й цінностями і мають право жити у світі й зберігати свою індивідуальність. А погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим. Таким чином, саме толерантність є умовою гармонізації соціальних відношень у полікультурній ситуації.

Підсумовуючи визначення толерантності різних авторів, О. Крюкова виділяє рівні існування толерантності: цивілізаційний, міжнародний, етнічний, соціальний, індивідуальний. Тобто під цивілізаційною толерантністю розуміється ненасильство в контактах різних культурних цивілізацій. Міжнародна толерантність виступає умовою співробітництва і мирного співіснування держав не залежно від економічного розвитку та етнічної, релігійної приналежності їхнього населення. Етнічна толерантність – це терпимість до чужого способу життя, чужих звичаїв, думок та ідей. Соціальна толерантність виражається у формі партнерської взаємодії між різними соціальними групами суспільства. Індивідуальна толерантність проявляється у повазі до іншої особистості, розумінні того, що існують погляди, відмінні від власних [8, с.182].

Т. Білоус розкриває сутність і зміст педагогічної толерантності, визначає сутність поняття "толерантність" та формулює його розуміння як педагогічного явища. Толерантністю є комплексна особистісна якість, що підлягає цілеспрямованому вихованню в навчально-виховному процесі й самовихованні та поєднує в собі: високий рівень знань, вмінь і навичок шанобливого ставлення до "Іншого" під час особистісної взаємодії і спілкування; володіння моральними принципами та прийомами спілкування; здатність до цілісного сприйняття "Іншого" з розумінням його специфічних характеристик як проявів індивідуальності та неповторності; емоційно-вольову готовність до критичного діалогу з "Іншим"; здатність до компромісу та готовність частково поступитися власними інтересами для подолання та попередження конфлікту; здатність критично ставитись до себе як до "Іншого" для подальшого особистісного самовдосконалення [1, с.8].

Дослідники доводять, що толерантність стає тоді однією із характеристик особистості, коли в наявності є сформована установка на толерантність, коли поняття "толерантність" включене до індивідуальної системи цінностей, за умови сформованої системи знань про толерантність, та вмінь толерантної взаємодії. Ці положення є складовими частинами толерантної особистості.

Головні якості толерантної особистості визначає і О. Грива, серед яких: готовність до прийняття інших такими, якими вони є, взаємодії з ними на основі згоди; орієнтація на конструктивну взаємодію з іншими членами суспільства; самостійність, критичне мислення, когнітивна складність до посибілістського мислення, що допускає Іншість та багатоваріантність; здатність до змін та відкритість до нового, спроможність до інноваційної діяльності [2]. Звідси випливає, що толерантна особистість – це особистість, яка поважає і визнає рівність людей і народів, відмовляється від домінування і насильства, визнає багатовимірність і різноманіття людської культури, норм, вірувань та відмовляється від абсолютизації однієї точки зору, централізації цього різноманіття.

Такі характеристики особистості як терпимість, емпатійність, комунікативність, емоційну стабільність, соціальну активність, достатній рівень культури та освіти, розвитку мислення О. Грива визначає критеріями толерантності.

Ознаками сформованості толерантності, які стають якостями особистості, керується у своїх дослідженнях Н. Якса. На них вказує у своїй праці "Толерантність – дорога до миру" Беттлі Е. Рієрдон. Назвемо ці ознаки: першою ознакою толерантності є мова (поважливе ставлення до інших мов та їх користувачів; допомога дітям, які лише починають вивчати мову, якою ведеться заняття), наступними – підвалини взаємини (однакове ставлення до всіх учнів; створення позитивного навчального клімату), соціальні відносини (шанобливе, сердечне ставлення один до одного та поведінка, відносини взаємоповаги), прийняття рішень (можливість висловлення власної думки з приводу спільних дій і рішень, участь в обговоренні та вирішенні спільних проблем), відносини між більшістю й меншістю (делікатне та поважливе ставлення до представників усіх груп, особливо до представників меншин – релігійних, культурних, етнічних тощо; можливість вивчення особливостей цих меншин), особливі події (однакова участь дітей обох статей і всіх культурних, релігійних етнічних та мовних груп в особливих заходах навчального закладу), культурні події та дії (визнання всіх культурних груп та їх свят, участь у них учнів з інших груп), релігійні звичаї (повага до віросповідання всіх дітей), міжгруповий вплив (основна частина спільного вивчення чи групової роботи має виконуватися групами, в яких найбільш представлені різні культури й характери) [10, с.165-166].

Т. Вакулова, політолог, розглядає толерантну особистість, яка не лише висуває, приймає та відстоює цінності, а й признає і дотримується їх. Толерантність – це необхідність і потреба при розпізнанні та утвердженні нових цінностей у суспільстві [4].

З метою досягнення позитивного розуміння толерантності науковці вводять протилежний термін – "інтолерантність" чи "нетерпимість". В основі інтолерантності – переконання, що твої погляди, твій образ життя стоять вище за інші. Тобто інтолерантність трактується як неприйняття іншого через його інакшість (інакше виглядає, думає, поводитьсь). О. Садохін наводить основні форми прояву інтолерантності: 1) образи, насмішки, вираження зневаги; 2) негативні стереотипи, упередження, забобони, які ґрунтуються на негативних рисах та якостях; 3) етноцентризм; 4) дискримінація за різними підставами у вигляді позбавлення соціальних благ, обмеження прав людини, штучна ізоляція в суспільстві; 5) расизм, націоналізм, експлуатація, фашизм; 6) ксенофобія у формі етнофобій, мігрантофобій; 7) паплюження релігійних та культурних пам'яток; 8) вигнання, сегрегація, репресії; 9) релігійне переслідування [9, с.315-316]. Ураховуючи різноманіття форм інтолерантності, актуальною є проблема ціленаправленого виховання толерантності.

Причини, які призводять до вияву інтолерантності у відносинах "викладач – студент", спираючись на свої спостереження, наводить Д. Порох [7], серед яких: невміння створювати нормальні умови для навчання (головне завдання педагога – створення доброзичливої морально-психологічної атмосфери); невміння враховувати в роботі зі студентами їхні індивідуально-психологічні особливості (врахування різнонаціонального складу студентства зі своїми традиціями, звичаями, культурами, віросповіданнями); недостатня педагогічна майстерність; нетактовність, а іноді грубість з боку педагога; неправильна стимуляція заохоченням і покаранням та ін.

Американські дослідники К. Сітарам і Р. Когделл розробили практичні рекомендації, які називають кодексом міжкультурної комунікації та які сприяють виробленню толерантного ставлення до чужої культури [9]: 1) усвідомлювати, що представник якоїсь певної культури не встановлює світових стандартів; 2) ставитись до культури аудиторії з тією ж повагою, з якою ставився б до своєї власної; 3) не судити про цінності, переконання та звичаї інших культур на основі власних цінностей; 4) завжди пам'ятати про необхідність розуміння культурної основи чужих цінностей; 5) ніколи не вважати свою релігію вищою за релігію іншого; 6) спілкуючись із представниками інших релігій, намагатися розуміти й поважати цю релігію; 7) прагнути зрозуміти звичаї приготування та прийняття їжі інших народів, які склалися під впливом їх специфічних потреб і ресурсів; 8) поважати способи одягатися, прийнятих в інших культурах; 9) не демонструвати огиду до незвичних запахів, якщо ті можуть сприйматися як приємні людьми інших культур; 10) не вважати колір шкіри "природною" основою взаємостосунків із тією чи іншою людиною; 11) розуміти, що кожна культура, якою б вона не була, має що запропонувати світу, але немає таких культур, які б мали монополію на всі аспекти; 12) не намагатися використовувати свій високий статус

в ієрархії своєї культури для впливу на поведінку інших представників іншої культури під час міжкультурних контактів; 13) завжди пам'ятати, що ніяка наукова інформація не підтверджує вищість однієї етнічної групи над іншою.

Отже, дослідження феномену толерантності дозволяє стверджувати, що толерантність є багатоаспектним поняттям, яке вивчається різними науками та у науковій літературі під толерантністю здебільшого розуміють повагу і визнання рівності, різноманітності людської культури та категоричне заперечення насильства, зведення різноманіття до домінування однієї точки зору.

Толерантність як якість особистості не є вродженою для людини. Отже, толерантність як особистісну рису необхідно формувати і одним із важливих інститутів формування толерантної особистості є саме освіта. Вихованню толерантності сприяє, зокрема, полікультурна освіта. Адже саме полікультурна освіта дає можливість познайомитися з великою кількістю культурних моделей, набути критичного ставлення до власної культури, навчитися бути толерантним до представників інших культур. Тобто, вивчення найважливіших аспектів "чужої культури" має відбуватися поряд із учінням бути толерантним та умінням емпатично сприймати відмінності в культурних цінностях, поглядах і комунікативній поведінці.

Таким чином, у сучасному поліетнічному, багатомовному та полікультурному соціумі виховання толерантності набуває переважно характеру полікультурної освіти, цілі якої вдало визначає О. Садохін: 1) глибоке та усестороннє оволодіння культурою свого народу як обов'язкова умова інтеграції в інші культури; 2) формування уявлень про різноманіття культур у світі та виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей; 3) створення умов для інтеграції в культури інших народів; 4) формування та розвиток умінь і навичок ефективної взаємодії з представниками інших культур; 5) виховання у душі миру, терпимості, гуманного міжнаціонального спілкування [9, с.316].

Саме полікультурна освіта, переконують учені, яка ґрунтується на діалозі культур і є головним системоутворюючим фактором у сучасному полікультурному освітньому закладі, зумовлює толерантний процес взаємодії носіїв різних культур в освітньому просторі середовища.

Висновки. Низький рівень виховання толерантності у сучасному суспільстві призводить до негативних явищ ксенофобії, агресивності, соціальної напруженості. Науковці вбачають можливість у зближенні культур та подоланні непорозуміннь саме через виховання толерантної особистості, готової до діалогу з представниками різних соціокультурних спільнот.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус Т. М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 "Теорія і методика виховання" / Т.М. Білоус. – К., 2004. – 20с.
2. Грива О.А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філос. наук: спец. 09.00.10 "Філософія освіти" / О.А. Грива. – К., 2008. – 32с.
3. Довгополова Я.В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 "Соціальна педагогіка" / Я.В. Довгополова. – Луганськ, 2007. – 20с.
4. Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / [гол. ред. О.О.Рафальський та ін.]. – К., 2006. – Т.2.– 584 с.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (проект) / уклад. О.В. Сухомлинська, М.Й. Боришевський, К.І. Чорна, І.Г. Тараненко, С.Г. Рябов // Інформаційний збірник Міністерства освіти України – 2000. – №22. – С. 7-21.
6. Новичков В.Б. Столичный мегаполис как полиэтническая и поликультурная среда / В.Б. Новичков // Педагогика. – 1997. – №4. – С. 83-87.
7. Порох Д.О. Створення полікультурного освітнього простору для успішного перебігу адаптації іноземних студентів до навчання у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2010_10/files/p1010_65.pdf.
8. Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 5-7 квітня 2007р., м. Ялта. Зб. статей. Вип. 3. Ч. 1. – Ялта: РВВ КГУ, 2007. – 264с.
9. Садохин А.П. Культурология. Теория культуры: учеб. пособие для вузов / А.П. Садохин, Т.Г. Грушевицкая. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2004. – 365с.
10. Якса Н.В. Міжкультурна взаємодія суб'єктів освітнього процесу: Навчальний посібник / Наталія Володимирівна Якса. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 312с.

Подано до редакції 20.05.11